

УДК 343.2(477)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-7)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Чуваков Олег Анатолійович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9983-8943>

У статті досліджено проблемні питання щодо вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України в умовах посилення загроз конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності (з урахуванням військової агресії Російської Федерації проти України).

Зазначається, що існує нагальна об'єктивна необхідність екстреної протидії з боку держави таким антидержавним проявам. Отже, для ефективного вирішення таких проблем на державі лежить природний тягар розробки комплексу заходів і засобів, спрямованих на локалізацію такої злочинності. Оскільки ефективність та дієвість кримінальної політики у цій сфері визначаються не стільки вибором того чи іншого вектора концептуального розвитку, скільки рівнем якості змісту та ступенем продуктивності реалізації нормативних приписів чинного законодавства, кримінальне законодавство, яке, враховуючи існуючі загрози та політичну ситуацію в Україні, потребує докорінної зміни.

Аргументовано, що наразі видається очевидним, що існуюча система кримінально-правового захисту основ національної безпеки потребує переосмислення та, відповідно, певної модифікації, яка б дозволила адекватно протистояти існуючим та потенційним загрозам у цій важливій сфері. життя нації.

Наголошується, що досі не розроблені необхідні принципи та критерії для чіткого визначення меж кола суспільно небезпечних посягань, які в повній мірі завдають або можуть завдати шкоди основам національної безпеки України, що пояснює їх активне безкарне поширення.

Зазначається, що визначення чіткого, а можливо, і вичерпного кола злочинів, які посягають на відповідний об'єкт, знаходиться в жорсткій залежності від уміння визначити суттєву характеристику та природу такого об'єкта. Відповідно, визначення кола конкретних суспільно небезпечних посягань на основі національної безпеки України пояснюється природною потребою кримінально-правової науки і практики.

Стверджується, що нормативно-правові акти, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення зазначених злочинів, мають бути нормами, що містять ознаки лише тих діянь, які дійсно становлять відповідну загрозу основам національної безпеки України. Ними можуть бути як абсолютно «нові» кримінально-правові приписи, так і певною мірою оновлені, але все ще чинні законодавчі норми розділу I Особливої частини КК України.

Ключові слова: загроза, національна безпека, об'єкт, закон, злочин, держава, безпека, особистість, суспільство, система.

Chuvakov Oleg. Current issues of the improvement of the criminal law protection of the basics of national security of Ukraine

The article explores problematic issues in terms of improving the criminal law protection of the foundations of Ukraine's national security in the context of increased threats to the constitutional order; sovereignty, territorial integrity and inviolability (taking into account the military aggression of the Russian Federation against Ukraine).

It is stated that there is an urgent objective need for emergency opposition on the part of the state to such anti-state manifestations. Consequently, for the effective resolution of such problems, the state has a natural burden to develop a set of measures and means aimed at localizing such crime. Since the effectiveness and efficiency of criminal policy in this sphere are determined not so much by the choice of one or another vector of conceptual development, but by the level of content quality and the degree of productivity of the implementation of the normative prescriptions of the current criminal legislation, which, taking into account the existing threats and the political situation in Ukraine, needs a radical change.

It is argued that currently it seems obvious that the current system of criminal law protection of the foundations of national security needs to be rethought, and, accordingly, in some modification, which would allow to adequately counter existing and potential threats in this important sphere of the life of the nation.

It is emphasized that the necessary principles and criteria have not yet been developed to clearly define the limits of the range of socially dangerous encroachments that fully damage or may damage the foundations of Ukraine's national security, which explains their active spread with impunity.

It is stated that the definition of a clear, and possibly exhaustive range of crimes that encroach on the relevant object, is strictly dependent on the ability to determine the essential characteristics and nature of such an object. Accordingly, the definition of a range of specific socially dangerous encroachments on the foundations of the national security of Ukraine is explained by the natural need of criminal law science and practice.

It is argued that the regulations providing for criminal liability for the commission of the crimes in question should be norms containing signs of only those acts that really pose a corresponding threat to the foundations of the national security of

Ukraine. They can be both completely “new” criminal law prescriptions, and, to some extent, updated, but still valid legislative norms of Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: threat, national security, object, law, crime, state, security, personality, society, system.

В існуючих у цей час умовах, за яких в Україні активізувалися загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності України, які набули особливої актуальності в контексті з військовою агресією Російської Федерації, виникає невідкладна об’єктивна необхідність в адекватній протидії з боку держави таким антидержавним проявам. З метою ефективного вирішення подібних завдань, на державі лежить природний тягар з створення ефективного механізму спрямованого на протидію такої злочинності. В авангарді такої протидії виступають правові норми, закріплені в I розділі Особливої частини Кримінального кодексу України.

Як нам уявляється, ефективність і результативність кримінальної політики в зазначеній сфері визначаються не стільки вибором того чи іншого вектора концептуального розвитку, скільки рівнем якості змісту і ступенем продуктивності реалізації нормативних приписів чинного кримінального законодавства, що з урахуванням існуючих загроз і політичної обстановки в Україні має потребу в кардинальній зміні. Саме в цей період часу уявляється очевидним, що діюча система кримінально-правової охорони основ національної безпеки має потребу у своєму переосмисленні, а відповідно, і в деякій видозміні, що дозволило б адекватно протидіяти існуючим і потенційним загрозам у цій важливій сфері життєдіяльності держави.

Отже, оновлена система заходів кримінально-правової протидії злочинним посяганням на основи національної безпеки України має відповідати принципово новому рівню, здатному нейтралізувати такі посягання як на сучасному етапі захисту нашої державності, так і в майбутньому.

У контексті з поданими положеннями виникає потреба в удосконаленні кримінального законодавства у сфері охорони основ національної безпеки України, встановленні кола суспільно-небезпечних діянь, які безпосередньо чи опосередковано посягають на вказаний об’єкт такої охорони.

Ефективність і результативність кримінальної політики у сфері охорони основ національної безпеки визначаються не стільки вибором того чи іншого вектора концептуального розвитку, скільки рівнем якості змісту і ступенем продуктивності реалізації нормативних приписів чинного кримінального законодавства, що з урахуванням існуючих загроз і політичної обстановки в Україні має потребу в кардинальній зміні. Існуюча нині система кримінально-правової охорони державного суверенітету мусить безумовно охоплювати всі існуючі та можливі суттєві загрози для державного суверенітету України [5, с. 378]. Причому в подібному вдосконаленні мають потребу не тільки нормативні акти, що характеризують юридичні ознаки злочинів проти основ національної безпеки України, але й окремі законодавчі приписи Загальної частини КК України, які безпосередньо визначають їх сутність і правову природу.

У зазначених змінах мають потребу, на нашу думку, в тому числі і приписи, закріплені у ч. 1 ст. 1 КК України. Це положення визначає, які основні сфери життєдіяльності держави беруться під охорону чинним кримінальним законом, а саме «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, навколишнього середовища, конституційного ладу України від злочинних посягань...» [4, с. 18]. З чого випливає, що законодавець бере під свою охорону таку сферу кримінально-правового захисту, як конституційний лад. З огляду на ту обставину, що конституційний лад є невід’ємним елементом, складовою частиною державної безпеки (основ національної безпеки), як нам здається, необхідно в ч. 1 ст. 1 КК України замінити «конституційний лад», як сферу кримінально-правової охорони, на державну безпеку (основи національної безпеки) як таку сферу. Бо основи національної безпеки (державна безпека) є більш ємним поняттям, що складають такі його елементи, як конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність, відповідно до положень Закону «Про національну безпеку України» (п. 4 ст. 1 Закону) [7]. Отже, конституційний лад перебуває під захистом такого закону як основний елемент державної безпеки. У зв’язку з цим наявність у ч. 1 ст. 1 КК України як одного з об’єктів кримінально-правової охорони – державної безпеки (основ національної безпеки) – дозволило б охопити кримінально-правову охорону не тільки конституційного ладу, але й суверенітету та територіальної цілісності України.

При цьому слід зазначити, що не стільки проблема вибору необхідного концептуального напрямку в досліджуваній сфері визначає легітимність і результативність проведеної кримінальної політики, скільки тією самою мірою наявність зробленого механізму в частині ефективної розробки і реалізації деяких нормативних приписів, що складають Розділ I Особливої частини КК України, які мають потребу в глибокому переосмисленні. Отже, криміналізація лише зазначених злочинних проявів в умовах існуючих загроз не зовсім відповідає всім тим завданням, що стоять перед сучасною кримінальною політикою України. У цьому зв’язку, як нам здається, виникає об’єктивна необхідність у посиленні такої відповідальності.

Такі положення свідчать головним чином про те, що в певного роду змінах і доповненнях мають потребу і деякі злочини у сфері внутрішньої (політичної) безпеки. Так, на нашу думку, назва складів

злочинів, передбачених ст.ст. 109 і 110 КК України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» і «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), не зовсім відображає їхню сучасну політико-правову сутність, тобто така редакція їх назви, як, утім, і зміст, не зовсім відповідають тим загрозам і викликам, що існують у наш час. Тим паче беручи до уваги ту обставину, яких масштабів набули загрози екстремістських і сепаратистських проявів, що супроводжуються фізичним і психічним насильством, широким застосуванням усіляких видів сучасної зброї різними злочинними угрупованнями, тощо.

У цьому зв'язку ми пропонуємо назву ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» перейменувати на «Політичний екстремізм». Подібна назва мотивована прагненням зберегти непорушність політико-ідеологічних основ конституційного ладу України, особливо в період виникнення глибокої внутрішньодержавної політичної кризи і значної активізації всіляких політичних сил екстремістської спрямованості. Використання останніми існуючої нестабільної політичної (часом революційної) обстановки може призвести в остаточному підсумку до нелегітимного повалення державної влади або зміни конституційного ладу і затвердженню в Україні авторитарного режиму. Отже, нова назва буде найбільше адекватно відображати соціально-політичну сутність розглянутого діяння.

Крім того, як свідчить практика, зазначені в диспозиції ст. 109 КК України дії нерідко можуть бути поєднані також і із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї. Подібні дії можуть бути вчинені із застосуванням як спеціально заздалегідь приготовленої зброї окремими учасниками таких проявів, так і за участю незаконних збройних формувань, що приєдналися до вчинення зазначених дій. У цьому зв'язку пропонується внести певні доповнення в зазначені нормативні приписи, що, зокрема, потягне за собою і зміну структури розглянутої норми. Так, на нашу думку, ч.ч. 3, 4 і 5 ст. 109 КК України варто наділити таким змістом:

3. «Організація збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а так само збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити конституційний правопорядок, а також активна участь у збройному повстанні або змова про вчинення зазначених дій, – ».

4. «Публічні заклики до збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади чи до збройного опору урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити конституційний правопорядок, а так само розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, – ».

5. «Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, – ».

Також уявляється справедливим, на наш погляд, наділити розглянутий нормативний припис частиною шостою – заохочувальною нормою, що повинна сприяти відмовленню винною особою від продовження вчинення нею злочинних дій, гарантуючи їй звільнення від кримінального переслідування при дотриманні необхідних умов:

6. «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона вчасно і добровільно повідомила органам державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшому збитку інтересам України, а також якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину».

Що стосується ч. 3, яка посідає центральне місце в розглянутому нововведенні, то її складають основні форми об'єктивної сторони такого злочину, а саме: «Організація збройного повстання» й «Активна участь у збройному повстанні».

Під організацією збройного повстання варто розуміти здійснення різного роду підготовчих дій, спрямованих на активну збройну протидію легітимній владі в Україні. Такі дії можуть бути виражені в: плануванні таких протиправних дій, порушенні в суспільстві вкрай негативного ставлення до існуючої законної влади, вербуванні майбутніх учасників такого повстання, матеріальному забезпеченні учасників такого повстання, забезпеченні таких учасників необхідними видами зброї тощо.

Активна участь у збройному повстанні має на увазі безпосереднє вчинення різного роду насильницьких дій, сполучених із застосуванням або спробою застосування зброї для досягнення бажаного злочинного результату.

Як уже відзначалося, подібного роду доповнення необхідно внести й у положення ст. 110 КК України – «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України». У новій редакції така норма, на наш погляд, має одержати назву – «Сепаратизм». Вказане формулювання в сучасних умовах, як ніколи, справедливо підкреслює юридичну природу цього злочину. Подібна аксіома в тому числі знаходить своє логічне підтвердження в наукових розробках вітчизняних дослідників В. С. Батиргарєєвої та Н. В. Нетесу, котрі вивчають феномен сепаратизму, а також проблеми визначення кримінально караних форм сепаратизму як одного з найбільш небезпечних загроз для державного суверенітету в будь-якій країні світу [2, с. 65–69].

При ретельному аналізі розглянутої норми привертають до себе увагу деякі розбіжності в частині законодавчого формулювання юридичних ознак такого злочину. Так, у ч. 3 ст. 110 КК України законодавець указує на можливість настання від учинення такого злочину наслідків у вигляді «загибелі людей» чи «інших тяжких наслідків». Однак складно собі уявити, що подібні наслідки можливі без застосування насильницьких дій, про які в попередніх частинах цієї статті не йдеться. Отже, на нашу думку, необхідно в ч. 2 розглянутої статті вказати на можливість його вчинення шляхом застосування насильства. Звідси одержуємо таку редакцію розглянутої частини цієї статті:

2. «Ті самі дії, якщо вони поєднані із застосуванням фізичного чи психічного насильства, або вчинені представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпаленням національної чи релігійної ворожнечі, –».

Крім того, досить складно уявити, що відділення неконституційним шляхом частини території України (наприклад, самопроголошення окремої території України незалежною державою) не призведе до збройного протистояння сепаратистів урядовим військам. У цьому зв'язку пропонується викласти частини третю, четверту і п'яту ст. 110 КК України у такій редакції:

3. «Організація дій, передбачених частиною першою цієї статті, поєднаних із застосуванням зброї чи погрозами застосування зброї, а так само збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити територіальну цілісність України, а також публічні заклики до таких дій чи активна в них участь, –».

4. «Дії, передбачені третьою частиною цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –».

5. «Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою чи четвертою цієї статті, що призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, –».

Також, як і в попередньому разі, із цієї самої причини пропонується наділити розглянуту статтю заохочувальною нормою, закріпленою в ч. 6 цієї статті:

6. «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона вчасно і добровільно повідомила органам державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшому збитку інтересам України, а також якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину».

Крім того, на нашу думку, у деякому переформатуванні має потребу й існуюча система злочинів, закріплених у Розділі I Особливої частини чинного кримінального законодавства. Ця обставина дозволяє проявити системний підхід щодо локалізації та протидії найбільш небезпечним посяганням на основі національної безпеки України. Однак, з урахуванням вже існуючих нових викликів, не менш гострою та досить актуальною є проблема наповнюваності даного розділу КК України відповідним змістом, тобто – кримінально-правовими приписами, що відповідають сучасним загрозам.

Для встановлення ймовірного кола таких суспільно-небезпечних діянь слід встановити, об'єктом яких конкретних суспільно-небезпечних діянь є основи національної безпеки України, а також які склади, що становлять Розділ I КК України, потребують додаткового осмислення, змін або доповнення.

На нашу думку, такими нормативними приписами мають бути норми, які містять ознаки лише тих діянь, які реально становлять відповідну загрозу основам національної безпеки України. Ними можуть бути як цілком «нові» кримінально-правові приписи, так і, певною мірою, оновлені норми I розділу Особливої частини КК України.

Так, згідно з міркуваннями А.Ф. Бантішева та А.В. Шамари, злочини проти основ національної безпеки України слід доповнити злочинами терористичного спрямування (ст. 258 – терористичний акт та ін.) [1, с. 39].

На думку С.В. Дякова, до групи державних злочинів слід включити «виготовлення чи збут підроблених грошей чи цінних паперів», «контрабанду», «незаконний обіг дорогоцінних металів, природного дорогоцінного каміння чи перлів», «неповернення з-за кордону коштів у іноземній валюті» [3, с. 32].

Професор О.М. Костенко пропонує вдосконалити чинне кримінальне законодавство у цій сфері шляхом запровадження кримінальної відповідальності за: «навмисні дії, в інтересах іншої держави, що завдають шкоди суверенітету України», «захоплення державної влади шляхом підкупу, обману чи зловживання довірою виборців», а також «незаконне отримання повноважень виконання державних функцій» [6, с. 238].

Отже, як нам здається, на підставі здійсненого аналізу наукових розробок провідних вітчизняних дослідників у цій сфері знань (А.М. Костенко, А.Ф. Бантішева, А.В. Шамари, С.В. Дякова та ін.), в частині систематизації та криміналізації досліджуваних злочинів, можна систематизувати такі злочини на окремі види, в яких основи національної безпеки України можуть виступати як основний або додатковий об'єкт. Так, взявши за основу відповідний вид об'єкта зазіхання можна подібні злочини диференціювати на такі групи: 1) Злочини, які безпосередньо посягають на основи національної безпеки України (основи національної безпеки України є основним об'єктом) (статті 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1,

114-2, 260, 294, 328, 329 КК України) та на 2) злочини, які посягають побічно на основи національної безпеки України (основи національної безпеки України виступають як додатковий об'єкт) (статті 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 335, 336, 337, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 447 КК України).

Беручи до уваги групи злочинів антидержавної спрямованості, що ми їх надали, і відповідно викладену авторську концепцію, вважаємо, що в основі наукової класифікації аналізованої групи злочинів мусять розглядатися основний і додатковий об'єкти такого суспільно небезпечного посягання.

Підводячи підсумок концептуальним положенням у частині вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки, слід підкреслити, що ефективність і високий рівень кримінально-правової протидії головним чином визначаються можливістю встановлення вичерпного кола суспільно небезпечних посягань антидержавної спрямованості. Вважаємо, що в основі їх формування лежить як основний, так і додатковий об'єкт посягання, що дозволяє виділити в чинному кримінальному законодавстві систему злочинів: які безпосередньо посягають на зазначений об'єкт кримінально-правової охорони; які побічно (опосередковано) посягають на такий об'єкт. Надане положення дає можливість деякою мірою уніфікувати і диференціювати чинне кримінальне законодавство в частині протидії протиправним посяганням на основи національної безпеки України, а отже, істотно підвищити ефективність боротьби з ними на сучасному етапі такої охорони розглянутого об'єкта.

Література

1. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. 3-є вид., перероб. і допов. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
2. Батиргарєєва В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінально-правових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 65–69.
3. Дьяков С. В. Злочини проти основ конституційного ладу та безпеки держави: кримінально-правове та кримінологічне дослідження. Юрид. центр Прес, 2009. 267 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов та ін.; за ред.: М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. Київ; Харків: Юрінком Інтер; Право, 2002. 416 с.
5. Кубальський В. Н. Засади кримінально-правової охорони державного суверенітету України. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 376–384.
6. Правове забезпечення державного суверенітету України : монографія / Ю. С. Шемшученко та ін.; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2011. 300 с.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21. 06. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

References

1. Bantyshev O. F., Shamara O. V. (2014). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii): monohrafiia* [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualification): monograph]. 3rd ed., revision. and added Luhansk: LLC "Virtual Reality". 240 p. [in Ukrainian]
2. Batyrgareeva V.S., Netesa N.V. (2014). *Shchodo problemy vyznachennia kryminalno-pravovykh form separatyzmu* [Regarding the problem of defining criminal forms of separatism]. *Law and security*. No. 1. P. 65–69. [in Ukrainian]
3. Dyakov S. V. (2009). *Zlochyny proty osnov konstytutsiinoho ladu ta bezpeky derzhavy: kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia* [Crimes against the foundations of the constitutional system and state security: criminal and criminalistics research. Law. Center Press. 267 p.
4. M. I. Bazhanov and others; edited by: M. I. Bazhanov, V. V. Stashis, V. Ya. Tatsii (2002). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk* [Criminal law of Ukraine. General part: textbook]. Kyiv; Kharkiv: Yurinkom Inter; Law. 416 p. [in Ukrainian]
5. Kubalsky V. N. (2015). *Zasady kryminalno-pravovoi okhorony derzhavnoho suverenitetu Ukrainy* [Principles of criminal legal protection of the state sovereignty of Ukraine]. *Constitutional state*. Issue 26. pp. 376–384. [in Ukrainian]
6. Shemshuchenko Yu. S. and others (2011). *Pravove zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy: monohrafiia* [Legal support of state sovereignty of Ukraine: monograph]. Kyiv: Jurid. dumka. 300 p. [in Ukrainian]
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21. 06. 2018 r. № 2469-VIII* [About national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII]. Bulletin of the Verkhovna Rada. No. 31. Article 241. [in Ukrainian]